

שריפת חמץ

מחלוקת רבי יהודה וחכמים:

כולנו מכירים את מנהג ישראל לצאת בערב פסח ולשרוף את החמץ במדורות. אמנם כשמסתכלים במשנה (פסחים ב, א) נראה לכאורה כי אין מקור לכך:

כל שעה שמותר לאכול - מאכיל לבהמה לחיה ולעופות, ומוכר לנכרי, ומותר בהנאתו, עבר זמנו - אסור בהנאתו, ולא יסיק בו תנור וכירים.

רבי יהודה אומר: אין ביעור חמץ אלא שריפה, וחכמים אומרים: אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים

הכלל הנקוט בידינו הוא 'יחיד ורבים' – הלכה כרבים', ולפיכך עלינו לפסוק כחכמים.

זאת ועוד: הגמ' (שם, דף כז, ע"ב) מביאה דיון שהיה בין חכמים לר' יהודה: ר"י למד כי כשם ש'נותר' טעון שריפה, כך הדין גם בחמץ. חכמים דחו את הלימוד מכך, ובסופו של הדיון "שתק רבי יהודה", ולא השיב לטענת חכמים. גם מסוגיא זאת עולה בפשטות כי הלכה כחכמים.

היה מקום לטעון כי מנהג ישראל מסתמך על דעת התוספות (פסחים כז, ע"ב, ד"ה 'אין ביעור'), שלמרות הדברים שהבאנו הכריעו כדעת רבי יהודה:

נראה דהלכה כרבי יהודה דסתם לן תנא כותיה בפרק בתרא דתמורה (דף לג, ע"ב)¹

אמנם גם לפי תוספות אין מקום לבער בימינו את החמץ, וזאת משום שלפי הגמרא (פסחים יב, ע"א) גם רבי יהודה מודה ש'בשעת ביעורו' אין צורך לשרוף את החמץ:

אמר רבי יהודה: אימתי? שלא בזמן ביעורו, אבל בשעת ביעורו – השבתו בכל דבר.

התוספות (פסחים יב, ע"ב) מסבירים את ההבדל בין 'שעת ביעורו' ל'שלא בשעת ביעורו':

ומפרש ר"ת ד'שלא בשעת ביעורו' היינו אחר שש (=אחר חצות ערב פסח), שרוב העולם מבערין בשש כתיקון חכמים... אבל 'בשעת ביעורו', דהיינו בשש, כיון שאינה מצוה לבערו אלא מדרבנן - השבתו בכל דבר. וכן איתא בירושלמי...

לפני זמן חובת הביעור, בחצות היום של ערב פסח, אזי ניתן לבער את החמץ בכל דרך, אך לאחר מכן חובה לפי ר' יהודה דווקא לשרוף אותו באש.

מכיון שאנו מבערים את החמץ שלנו לפני חצות של ערב פסח, הרי שגם לפי רבי יהודה אין ענין לשרפו באש דווקא.

בשו"ע (תמה, א) אכן נפסק שאין חובה לשרוף את החמץ, אך הרמ"א (שם) מביא כי נהגו לשרפו, וכך נהגו גם רבים מבני עדות המזרח:

כיצד ביעור חמץ? שורפו או פוררו וזורה לרוח או זורקו לים...

הגה: והמנהג לשרפו. וטוב לשרפו ביום דומיא ד'נותר' שהיה נשרף ביום...

עלינו אם כן להבין מה המקור למנהג זה?

שיטת רש"י:

¹ כך גם פסק הרא"ש בשם רש"י, וכך גם פסקו הסמ"ג, הסמ"ק, ועוד. לעומתם רבים פסקו כשיטת חכמים: רא"ש, ריטב"א, ר"ן, עיטור, ועוד, והבית יוסף דייק שכך גם שיטת הרי"ף. כך גם נפסק ברמב"ם ובשו"ע (הערת עורך).

רבי יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה, ורש"י פוסק כוותיה וכן בספר המצות. והגאונים פסקו

כחכמים דאמרי מפרר וזורה לרוח או מטיל לים...

ואף ר' יהודה לא קאמר דוקא בשריפה אלא שלא בשעת ביעורו אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר.

ופירש"י 'שלא בשעת ביעורו' הוא שעה ששית, אז הוא דוקא בשריפה, ו'בשעת ביעורו' הוא מכאן ואילך.

ור"ת פירש איפכא: 'שעת ביעורו' הוא שעה ששית, ואז השבתתו בכל דבר, ומשם ואילך דוקא בשריפה.

ולפי"ז אפילו לרבי יהודה אין צריך לשורפו שרוב העולם מבערין קודם סוף שש (בית יוסף, או"ח, סי' תמה)

לפי שיטת רש"י אמנם ר' יהודה מסכים ש"שלא בשעת ביעורו" אין צורך בשריפה, אולם לדעת רש"י "שלא בזמן ביעורו" פירושו

לפני זמן הביעור [ולא אחרי זמן הביעור, כשיטת רבנו תם]. מכיון שאנו מבערים את החמץ לפני חצות הרי שלפי שיטת רש"י

נוכל לצאת ידי דעת ר' יהודה רק אם נבער את החמץ בשריפה. זהו המקור למנהגנו (וכ"כ בט"ז סק"ב, ובביאור הגר"א סק"ד).

שיטתו של רש"י תמוהה: הרי לפני זמן איסור החמץ אין כל חובה על האדם להשמיד אותו. בעל החמץ יכול למכור אותו לגוי, או

אף לאכול אותו. מדוע יחייב רבי יהודה את האדם לשרוף את החמץ כאשר הוא עדיין יכול להשתמש בו ולהנות ממנו?²

רבים תמהו על רש"י בנקודה זאת, ואנו ננסה להסביר את שיטתו, אך לפני כן נראה כי גם שיטת התוספות אינה פשוטה.

שיטת התוספות:

אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים (שמות יב, טו)

מהי כוונת מצות עשה זאת? מה פירוש המילה 'תשביתו'?

הגמרא (פסחים ד, ע"ב) מביאה שאדם יכול להאמין לקטן שמעיד כי החמץ הוצא מן הבית. למרות שבדיני תורה יש נאמנות רק

לגדול, אך כאן מדובר בדין דרבנן שהרי כבר ביטלו את החמץ.

רש"י (ד, ע"ב בביטול) מסביר שמצוות 'תשביתו' מתקיימת גם על ידי ביטול החמץ, וכך גם דעת הרמב"ם (הל' חמץ ומצה, ב, ב):

מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו, שנאמר 'ביום הראשון תשביתו שאור

מבתים'... ומה היא השבתה זו האמורה בתורה? היא שיבטל החמץ בלבו ויחשוב אותו כעפר...

מכאן יוצא שמצוות 'תשביתו' מתקיימת לפני זמן האיסור, שהרי ביטול החמץ חייב להיות לפני זמן האיסור, שהרי לאחר זמן

איסורו הוציאה התורה את החמץ מרשות האדם, ואין הוא עוד נחשב כבעל החמץ שיכול לבטלו ולהוציאו מרשותו (פסחים ו, ע"ב).

כפי שלמדנו לפי תוספות המחלוקת בין ר' יהודה לחכמים היא אחרי זמן האיסור, וממילא יוצא שאין קשר בינה ובין מצוות

'תשביתו' שמתקיימת לפני זמן האיסור על ידי ביטול החמץ.

רבי יהודה וחכמים לא נחלקו במצוות 'תשביתו' אלא בדינו של מי שעבר ולא קיים את מצוות 'תשביתו': לדעת חכמים עליו לדאוג

שהחמץ יעלם, ואין זה משנה באיזה דרך החמץ יושמד. לעומת זאת לפי רבי יהודה חובה לשרוף את החמץ באש, כמו דינו של

נותר שעברו והשאירו אותו מעבר לזמנו. אדם שעבר עבירה וגרם ל'נותר' צריך לעשות מעשה חשוב ולשרוף את החמץ, וכך גם

צריך לעשות אדם שעבר והשהה חמץ ברשותו לאחר זמן איסורו. הוא לא יכול לפי ר' יהודה להסתפק בהעלמת החמץ אלא עליו

לשרוף אותו באש.

² יש לתמוה על דברי רש"י מזווית נוספת (כפי שציינו כבר התוספות): רבי יהודה השווה בין דין החמץ לדין ה'נותר'. לפי שיטת רש"י לכאורה אין דמיון בין

המקרים, שהרי 'נותר' הוא בשר שנשאיר אחרי זמן איסורו, ואילו שריפת החמץ לפי רש"י היא לפני זמן איסורו. שאלה זאת לא תתורץ במאמרנו זה, וראה

ב'שפת אמת' על מסכת פסחים שתירץ קושיא זאת.

כאן נמצא הקושי בשיטת בעלי התוספות: ההפרדה בין מצות תשביתו ובין מחלוקת רבי יהודה וחכמים אינה נראית בפשט הגמרא: בגמ'רא (פסחים ה, ע"א) מובאת ברייתא השואלת מנין שהמצוה להשבית היא בי"ד ניסן לפני זמן האיסור, והרי 'ביום הראשון תשביתו' משמע בפשטות ביום הראשון של ימי חג הפסח? אחד מהתירושים לשאלה זאת הוא של רבי עקיבא: הרי הוא אומר 'אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים' וכתוב 'כל מלאכה לא יעשה בהם', ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה (=לא ניתן להשבית את החמץ ביום ראשון של פסח, שהרי הוא יום טוב ואסור להבעיר בו אש).
...אמר רבא: שמע מינה מדרבי עקיבא... אין ביעור חמץ אלא שריפה...

מדברי רבא רואים שדברי רבי יהודה 'אין ביעור חמץ אלא שריפה' קשורה למצוות 'תשביתו', ושלא כשיטת התוספות. כך גם מצאתי מפורש בדברי המכילתא (מכילתא דר' ישמעאל, מסכתא דפסחא, פרשה ח)³:
רבי יוסי אומר תשביתו שאור מבתים – בשריפה. אתה אומר בשריפה או אינו אלא בכל דבר? הרי אתה דן: נותר אסור באכילה וחמץ אסור באכילה, אם למדת על נותר שאינו אלא בשריפה - אף חמץ לא יהא אלא בשריפה... נותר אסור באכילה ואסור בהנאה וחייבין עליו כרת והזמן גרם. וחמץ אסור באכילה ואסור בהנאה וחייבים עליו כרת והזמן גרם... אם למדת על נותר שאינו אלא בשריפה - אף חמץ לא יהיה אלא בשריפה⁴.

פתחנו בתמיהה הגדולה עד שיטת רש"י, ולא הבנו מדוע לא הסביר כשיטת התוספות הפשוטה וההגיונית. אולם מעתה אנו רואים כי פשט הגמרא מורה כדברי רש"י, ונראה כי זוהי הסיבה לפירושו: רש"י מעדיף לחפש הסבר, גם אם דחוק, לסברתו של רבי יהודה, ובלבד שלא יצא מפשט דברי הגמרא.

שיטת רש"י:

נראה כי יש להביא עוד שתי סברות המחזקות את שיטת רש"י:
הגמרא (פסחים כז, ע"ב) מביאה כי שיטת רבי יהודה מקילה לפעמים יותר משיטת חכמים:
תחלתו להחמיר וסופו להקל... לא מצא עצים לשורפו - יהא יושב ובטל
לפי רבי יהודה אדם שנמצא במקום בו אסור להבעיר אש ישאיר את החמץ ברשותו, אך לפי חכמים עליו להשמיד את החמץ בכל צורה אחרת.
גמרא זאת מעלה תמיהה גדולה על שיטת התוספות: לפי תוספות דברי רבי יהודה נאמרו לאחר זמן האיסור. כיצד ייתכן שבמקרה כזה אדם ישאיר את החמץ ברשותו כיון שאין לו עצים או אש, והרי הוא עובר בכל רגע על 'בל יראה ובל ימצא'!
לעומת זאת לפי שיטת רש"י דברי ר' יהודה הגיוניים מאוד: לפני זמן האיסור צריך אמנם לשרוף את החמץ, אולם כאשר זמן האיסור מגיע יש להיפטר מהחמץ במהירות ובכל דרך, כדי להימנע מ'בל יראה ובל ימצא'. לכן אחרי זמן האיסור מודה ר' יהודה לחכמים שניתן לבער את החמץ בכל צורה שתהיה.
מעתה מובן ענין נוסף: מדוע ציוותה התורה 'ביום הראשון תשביתו שאור מבתים', והרי כבר נצטוונו 'לא יראה לך חמץ בכל גבולך'? לשיטת התוספות הדבר דורש הסבר, אולם לפי רש"י אין כאן כל קושיא: מצות 'תשביתו' מתקיימת לפני זמן האיסור, ואילו איסור 'לא יראה לך' חל רק אחרי זמן האיסור.

³ כיוון בזה הרב להוכיח בעל ה'מכתם' בשם ר' שמואל בר' שלמה (הערת עורך).

⁴ בגמ' העלו חכמים קושיות נגד דברי ר' יהודה שלבסוף 'שתק', אולם מהמכילתא רואים כי יש לר"י תשובה על דבריהם.

הגמרא אמנם אומרת, כפי שראינו, שניתן לקיים את 'תשביתו' על ידי ביטול החמץ, אולם רש"י יסביר שדברי הגמרא הם רק לפי שיטת חכמים. לדבריהם ניתן להשבית את החמץ בכל צורה שהיא, ולכן גם בביטול החמץ מתקיימת מצות 'תשביתו'. מהו היחס לפי חכמים בין שני מצוות אלו? היה אפשר לומר שהתורה באה להקל על האדם: מאיסור 'בל יראה' היה אפשר להבין שישנה חובה מן התורה לסלק את החמץ מהבית, אך מצוות 'תשביתו' באה להקל ולומר שגם ב'השבתה' על ידי ביטול החמץ מקיימים את החובה מדאורייתא. תירוץ זה דחוק, שהרי לא משמע מלשון הפסוקים שדין 'תשביתו' בא רק כדי להקל על האדם. בעל התורה תמיהה מסביר את הדבר באופן אחר: כשיש לאדם חמץ עליו לסלקו, ועל כך בא הציווי 'לא יראה לך שאור'. דין 'תשביתו' עוסק במקרה אחר – בחמץ שאינו ידוע לנו, ואותו אנו מחוייבים לבטל⁵.

החמץ והיצר:

נחזור עתה וננסה לפתור את התמיהה הגדולה על שיטת רש"י: הרי לפני זמן איסור החמץ אין כל חובה על האדם להשמיד אותו. בעל החמץ יכול למכור אותו לגוי, או אף לאכול אותו. מדוע יחייב רבי יהודה את האדם לשרוף את החמץ כאשר הוא עדיין יכול להשתמש בו ולהנות ממנו?!

נראה שרבי יהודה הבין שיש לנו חובה לעשות מעשה חיובי לשרוף את החמץ. הקושי שלנו להבין מצוה זו כי אנו מבינים שחיוב שריפה קשור לאיסור בל יראה ובל ימצא. ולא כן הוא לרבי יהודה. הרי זו מצוה העומדת בפני עצמה, לשרוף את החמץ והרי זה כסמל על החשיבות לדאוג שלא יהיה חמץ בהגיע זמן האיסור.

בנוסף נביא כאן מה שאמרו בעלי מוסר על מצות שריפת חמץ וזה מבטא שההלכה היא פעמים רבות תרגום מעשי של רעיון עליון בעולם המעשה. כדי להבין את הדבר נעמיק ברעיון העומד בשורש מצוות 'תשביתו' ומתוך כך נבין יותר את שיטת רש"י.

"ומן הידוע באיסור החמץ שיש בו רמז ליצה"ר... והנה לשון 'חמץ' מלשון 'כי יתחמץ לבבי', כי הלב הנוטה להרשיע יקראוהו חז"ל 'החמיץ' כענין שאמרו בכורש 'כאן קודם שהחמיץ כאן לאחר שהחמיץ' וכן היין הנפסד נקרא חומץ, וכן אמרו בפירוש (ברכות יז, ע"א) 'גלוי וידוע לפניך שרצוני לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה' כלומר יצה"ר, הרי שהמשילו יצה"ר לשאור. ואמרו במדרש 'כי הוא ידע יצרנו - אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה'... ועל זה אמרה תורה 'לא יראה ולא ימצא', לא יראה במעשה ולא ימצא במחשבה, אלא שיבטלנו בלב... לבטלו בלב כנגד המצות התלויות בלב, ובאה הקבלה לבערו מן הבית או לשורפו כנגד מצות המעשה, ולומר כל חמירא כנגד מצות הפה, כדי שיתקיימו שלשה חלקי המצות באיסור החמץ... " (ר' בחיי, כד הקמח, פסח, א)

"נשתנה חמץ בפסח מכל איסורין שבתורה, שהחמירה עליו תורה להצריכו בדיקה, ושרוף וכלה, וגם ביטול, והוסיפו חכמים להצריכו בדיקה בחורין ובסדקין ולחפש אחריו ולשרש אותו מכל גבוליו, ועבר עליו בבל יראה ובל ימצא, ואסרוהו בכל שהוא, ואינו מתבטל כלל, וחומרות כאלו לא נמצאו בכל האיסורין שבתורה... כי חמץ בפסח רמז ליצה"ר והוא שאור שבעיסה, ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו, ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו, ואפילו כל שהוא לא בטיל..." (שו"ת רדב"ז, ח"ג, סי' תקמ"ו)

"כי החמץ רמז ליצר הרע, כמבואר היטב בדברי הרדב"ז, ונמצא שהרמז של החמץ הוא הפשט, כי כל החומרות האלו לעורר האדם שצריך להתרחק מאוד מאד מהיצר הרע, וחפש בחורי וסדקי חדרי לבבו אם שמץ של דבר נמצא בו, למהר לבערו ולשורפו באש התורה" (החיד"א בספרו שמחת הרגל, לימוד א)

⁵ חילוק זה, לפיו ביטול שייך דווקא בחמץ שאינו ידוע, מובא ב'ארחות חיים' (הל' חמץ ומצה סי' לז) ובכלבו ובמכתם בתחילת המסכת (ודלא כרמב"ן והר"ן בתחילת המסכת). יש שהבינו כך גם בדברי הרמב"ם (חמץ ומצה ב, ב), אך הדבר תלוי בגירסאות שיש בדבריו שם (ראה בכסף משנה שם).

החמץ מרמז ליצר הרע ולגאוה המתנפחת. על המזבח אסור להעלות חמץ 'כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לי', קרבן ראשית תקריבו אותם לי' ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח' (ויקרא ב, יא). השאור מרמז ליצה"ר, וה'דבש', הפירות המתוקים, מרמזים לתאוות. בבית המקדש, במקום הקדושה, יש להרחיק את היצר הרע ואת התאוות. אולם עלינו להבחין: מחוץ למקדש החמץ איננו אסור במשך ימות השנה. גם המתיקות איננה שלילית תמיד: אמנם אין להעלות על המזבח פירות אך מחוץ למזבח הם טובים, ואף ה'ביכורים' מובאים מהם (רש"י שם). בכך יש מסר גדול כיצד להתמודד עם היצר: יצרו של האדם הם חלק אינטגרלי ממנו 'כי יצר לב האדם רע מנעוריו'. היצרים מקדמים אותו, מניעים אותו, ונותנים לו את הדחיפה ליצור ולהתקדם: "רבי נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל בר נחמן אמר: 'הנה טוב מאד' - זה יצר טוב, 'והנה טוב מאד' - זה יצר רע... שאלולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן" (בראשית רבה ט, ז). האדם צריך לנתב את יצרו, כדי שישמש אותו לדברים טובים "ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. בכל לבבך - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע" (משנה ברכות ט, ה). רק במקרים מיוחדים וקיצוניים יש להרוג את היצר לגמרי. ביום הכיפורים אנו שבים בתשובה על מעשים רעים, ובפסח – על מידות מקולקלות. פעמים שיש צורך לבטל כליל את התאוות, שכן הם מפילות את האדם לשאול תחתיות – 'אין ביעור חמץ אלא שריפה'. שתי הדרכים נצרכות בעבודת השם: עלינו לנתב את המידות, אך גם לדעת לבטלם כליל כשיש בכך צורך. מעתה שיטת רש"י מובנת יותר: לאחר זמן האיסור עלינו להעלים את היצר בכל דרך שהיא, אך לפני זמן איסורו יש לנתב את היצר, כדעת חכמים. אמנם דעת ר' יהודה אינה כך: עלינו לשרוף את החמץ ולבטל את היצר. יש להשבית את הרע לגמרי, ולבטלו כליל. ישראל קדושים נהגו להחמיר ולשרוף את החמץ בערב הפסח. יש שאף החמירו לקנות חמץ, אם לא נשאר להם חמץ בבית, כדי לקיים את מצוות תשבתו⁶. ישראל קדושים נוהגים לפעול ולעשות פעולות חשובות כדי שהרע יצא מקרבנו. לשרוף את הכעס והגאוה, ובכך לצאת ממצרי היצר אל אור הגאולה.

⁶ ראה מנחת חינוך מצוה ט', וב'מקור חיים' לבעל החוות יאיר סי' תלא סק"א, ובשו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ב, סי' קצו), ובהגהות ר"ב פרנקל (סי' תלד), ועוד, ודלא כמו שסברו שו"ת דברי חיים (ח"א, סי' צט) ושו"ת אבני נזר (סי' שיח), ועוד – הערת עורך.